

A KURUC KOR MONDAVILÁGA*

FERENCZI IMRE

E jelentős évforduló alkalmával örömmel teszek eleget annak a kérésnek, hogy röviden számot adjak a kuruc vonatkozású, a Rákóczi-féle szabadságháborúk emlékeit őrző szájhagyomány kutatásáról. MOLNÁR MÁTYÁS külön szól a Szabolcs-Szatmár megyei gyűjtésről, így a magam részéről a kuruc-hagyománykör néhány olyan tanulságára kívánok rámutatni, amely a Kárpát-medencei kiterjedésből levezethető. Megragadom az alkalmat, hogy a tájékoztatás igényével készült áttekintés során a monografikus földolgozás problémáit ismertessem.

A kuruc- és Rákóczi vonatkozású néphagyomány kutatására idestova másfél évtizede kaptam az első ösztönzést. A tervszerű gyűjtés fontossága első ízben az abaújszempléni Rákóczi-hagyományok közreadásában (Ethn. 1960) igazolódott. A népi elbeszélések kutatására létrehozott nemzetközi társaság (International Society for Folk-Narrative Research) 1962-es antwerpeni konferenciáján a magyar képviselőben résztvevő előadó a Rákóczi-mondakör publikálásáról úgy emlékezett meg, mint amely újabb jelentős gazdagodást jelent a magyar népmondakincs feltárása és megismerése szempontjából.

Nem az elfoglaltság miatt hozakodom elő mindezzel, hanem azért, hogy a történeti tárgyú népmondakutatás halaszthatatlan előmunkálatára, a gyűjtésre ismételen felhívjam a figyelmet. Kötelességemnek érzem annak említését is, hogy mondakörünk feltárásában korábban is történtek eredményes vállalkozások. Előtem járt LUBY MARGIT, Szatmár etnográfusa, példát jelentett a beregi falvak fáradhatatlan néprajzi kutatójának, BABUS JOLÁNNAK a gyűjtése, elismeréssel kell adóznom PECSÉRI ÁGNES kitűnő adataiért, s nem felejtkezhetem meg arról a segítségről, amelyet a Sárospataki Faluszeminárium kéziratban levő gyűjtése jelentett. A későbbiek során is sokat köszönhettem a tanárok, tanítók és tisztviselők segítségének, a szakmabeli és a rokon tudományok művelőitől kapott intencióknak, itthon és külföldön egyaránt.

Az abaújszempléni gyűjtést követte a dunántúli és az északmagyarországi felmérés, továbbá lehetőségem nyílt arra, hogy a Szovjetunióban — ha közvetve is — behatóbban megismerjem a kárpátukrajnai népköltészeti anyagot, valamint arra, hogy Szlovákiában végzett gyűjtéssel gyarapíthassam a kuruc- és Rákóczi-vonatkozású népmondák számát. A Nagy-Alföld fukarnak látszott, de a közelmúltban szerzett tapasztalataim nézetem módosították. Így is kétségtelen, hogy e szájhagyományok jelentkezésében az egyes tájak, vidékek között jól látható különbség van. Az eddig kialakult képet az erdélyi gyűjtés tenné teljesebbé, amely még hátra van. A Pintye Gregor alakjához fűződő mondakör publikációiból megismert történetek,

* Előadás a Vay Ádám halálának 250. évfordulója alkalmával Vaján rendezett tudományos ülésszakon: 1969. V. 25. A szövegben csak az idézetek forrására utalok.

ORBÁN BALÁZS, KÓVÁRY LÁSZLÓ, MÜLLER FR. és mások gyűjteményének, kisebb közleményeinek becses adatai meggyőzően bizonyítják, hogy Erdélyben a magyar és román falvak népe számos kuruc vonatkozású szóbeli emléket, népmondát őriz. Megállapítható tehát, hogy a II. Rákóczi Ferenc seregéhez pártolt magyar és nemzetiségi tömegek a Kárpát-medencére kiterjedő nagy hagyománykört teremtettek. Az osztrák mondagyűjtemények adatai szintén azt mutatják, hogy a szomszédos Ausztria és északabbra a morva-vidék keleti oldala is beletartozik ebbe a körbe. RELKOVIC DAVORKA egyik mondaközleménye egymagában is elegendően illusztrálja, hogy az osztrák és a morva területen a kurucellenes magatartás érvényesült, amit a szépségségi német, vagy az erdélyi szász hagyományokból szintén kiolvashatunk.

A kutatás másik, s egyáltalán nem könnyű része azoknak a kéziratos és nyomtatott forrásoknak a számbavétele, amelyek a tipikus mondatémák (Rákóczi és vezérei cselekedete, hadi esemény elbeszélése, csatahelyhez stb. fűződő helyi hagyomány) történeti párhuzamaira és területi elterjedésére pontosabb választ adnak. Ezen túlmenően megismerésük elengedhetetlen ahhoz, hogy a műköltészeti, pontosabban a nyomtatott művek hagyományképző szerepével és hatásával tisztába jöjjünk. Erre nézve érdekes minden történeti adat, amelyet a Heimat-kutatás, a 19. századi számos folklorisztikai közelítésű közlemény és cikk felszínre hozott. Több tucat efféle forrást vetünk számba, nem kevés haszonnal.

Érdeklődésre ösztönöznek a történelmi tárcákban gazdag, hagyomány-rovattal kiegészített országos és megyei újságok, szépirodalmi és tudományos igényű lapok, folyóiratok. Az írók is szívesen nyúltak kuruckori témához. Rangosabb prózaíróink (Jósika, Jókai, Mikszáth, Herczeg Ferenc stb.) több olyan történetet dolgoztak fel, amelyek szerepet játszottak mondakörünk kialakulásában. Péterfalvi Szathmáry Károly, Endrődi Sándor, Szávay Gyula, Lampérth Géza és mások művei, s mindenképp Komáromi János regényei kimutatható nyomot hagytak a könyvforgató falusiak emlékezetében. Felsorolásunk nem teljes, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a századforduló táján és főleg a fejedelem hamvainak hazahozatala idején a nemzeti ügyé emelt Rákóczi-kultusz kapcsán töménytelen újságcikk és kuruc emlékeket idéző elbeszélés látott napvilágot. A ma élő, legidősebb nemzedék tagjai igen sokszor a krónikás szavával mondják el a lapokban kommentált eseményeket: lerövidítve vagy kiszínezve azokat. A szépirodalom és a sajtótermékek hatása azóta sem szűnt meg, sőt hozzászámíthatjuk a történelmi tárgyú filmeket is. Csak egy példa a sok közül, hogy a lapok híradása alapján évek óta figyelemmel kísérhettük a balaton-akarattyai Rákóczi-fa sorsát. Nemrégiben értesültünk arról, hogy amerikai szilfvész pusztította el a 600 éves fát, de hatalmas törzsét és csonka ágkoronáját nem távolítják el, meghagyják természeti emlékek.

A szervezett és társulatba tömörült történetkutató gárda a Századokban és számos önálló kiadványban hozta felszínre a kuruc-mozgalommal kapcsolatos emlékeket. Elegendő csupán THALY KÁLMÁN lankadatlan erőfeszítésére hivatkozni, aki mint költő és historikus — túlzásai és tévedései ellenére is — a kuruckor és a kuruckori költészet kutatásának megalapozója. Személyéhez kapcsolódott az a vita is, amelyet RIEDL FRIGYES indított el. A filológus igazságkeresése nemcsak a kuruc-költészet helyesebb megítélésének kiindulópontja lett, hanem a folklorisztikai kutatásra nézve is haszonnal járt. Ez a vita inspirálta KÁLMÁNY LAJOST, hogy a nép ajkán élő *Bujdosó Rákóczi* balladai emlékei után nyomozzon, s csak fájlatthatjuk, hogy a *Hagyományok* c. könyvének tervezett III. kötete nem készült el. Ebben a *Bujdosó Rákóczi* példájának általános népköltészeti tanulságait szándékozott levonni, de csu-

pán a dalanyag nyers összeállításáig jutott el a szegedvidéki folklór nagy kutatója. Az is a kuruc-költészet kutatástörténetéhez tartozik, hogy a sárospataki tanárok — HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF — némi aktivitást fejtettek ki a Rákócziról szóló népmondák gyűjtése ügyében, a Thaly védelmére történő publikálásuk azonban elmaradt. Az új gyűjtések azt igazolják, hogy Thaly nem ismerte elég mélyen a szájhagyomány alkotó-technikáját, nem értette a hagyományos elbeszélő motívum és a költői szintre emelkedő népi alkotás közötti kapcsolat és különbség lényegét. Remélem, módom nyílik arra, hogy ezt a problémát egy más alkalommal részletesen kifejtssem.

Az Ethnographiában és más folyóiratban föllelhető mondaközlések, a múlt századtól közreadott mondagyűjtemények és kisebb közlemények adatai újra meg újra megerősítik véleményünket, hogy a szervezett és rendszeres gyűjtés megvalósulása sok szócséplésnek elejét vette volna. A mondakutató azért is fájjalja ezt, mert az újabban felszínre került anyag történeti alakulásfolyamatának megrajzolásában rendhagyó utat kénytelen követni. Nagyon sokszor hiányzik a történeti láncszem még akkor is, ha az adattömegből kitetszik, hogy ezt a hagyományt nem egy-két emberöltő alatt teremtették meg.

A folklorisztikai felmérés és a nyomtatásban megjelent közlések alapján megállapítható, hogy a kuruc hagyománykör számos kisebb ciklusból tevődik össze, s meglehetősen nagyszámú hagyományos elbeszélő-motívum szerepel benne. Az adatok legfontosabb belső rendezési elve, hogy e hagyományok személyhez és helyhez fűződnek, de gyakori, hogy a személy és az emlékezetes esemény helye összekapcsolódik bennük. A mondaalkotó készség bizonyítéka és következménye, hogy a közlések a hagyomány-modelltől jobbra vagy balra ingadoznak: egyik esetben a redukció, a másik esetben a meseivé színeződés dominál. Az eltérés fényt vet az informátorok szemléletmódjára, a tények iránti ragaszkodására vagy a szubjektív megítélés hajlamára. Kiderül az is, hogy milyen erős az érzelmi részvétel, valamint az, hogy milyen a történetformáló, illetőleg az elbeszélő készség. Nagyobb területi összefüggésben kiolvasható, hogy egyik vagy másik vidéken melyik téma vagy melyik elbeszélő-motívum a hangsúlyosabb. Felismerhető, hogy a nemzetiségek történeti tudatának és epikus hagyományának az eltérése a hasonló mondatémák földolgozása esetében is visszatükröződik. Több ízben föl hívtuk a figyelmet arra, hogy a nyelvben, az életmódban és műveltségben homogénnek tekinthető és közigazgatásilag összetartozó járáások, megyék népe sem mutat egyforma erős érdeklődést. Régtől fogva ismert a földrajzi környezet jelentősége; nem mindegy, hogy hegyes vagy sík vidék-e, nem mindegy, hogy a táj milyen emlékekkel és építményekkel gazdagodott a történelem folyamán. Egyszóval a külső (vizuális) és belső (tudati, érzelmi) jelenségek egyaránt beletartoznak a mondainspiráló tényezők sorába, de hogy bizonyos területen a képzelet éppen a kuruckori személyekkel és eseményekkel asszociálódott, annak határozott történelmi és társadalmi oka volt. Történeti mondakör a hagyományos elbeszélő motívumok és elbeszélő modellek tájhoz, történelmi és társadalmi miliőhöz való igazításával jön létre. Minél huzamosabb és kényszerítőbb a történelmi és társadalmi ok, annál szívósabb a mondakör fennmaradása. A kuruc-mondakör széleskörű elterjedése azt bizonyítja, hogy a kurucok emlékélt nem csupán kegyeletből ápolta a nép, hanem életbevágóbb okok miatt. Természetesen nem vitatjuk, hogy századunkban már a régi időkre való visszaemlékezés, az ősök emlékének őrzése a leglényegesebb indíték. A múlt egyébként is provokálja a képzeletet.

Másrészt igazolódott, hogy a nép ajkán élő kuruc-daloknak sokkal több közük

ván az irodalmi példákhoz, mint a prózai hagyományoknak, mondáknak. Kétségtelen az is, hogy a személyhez és helyhez fűződő népmondák között szintén különbség mutatkozik a szépirodalmi alkotások, a történeti tudat formálására szánt tudományos, didaktikus és szórakoztató célzatú ismeretterjesztő írások hatását illetően. Különösen a legendás hírű kuruc vezérek (pl. Bottyán János, Bezerédy Imre és Ocskay László) alakjához kapcsolódó hagyományok jelzik a nyomdatermek szerepét. Még inkább konstatálható ez a hatás az árulónak bélyegzett Károlyi szerepének a megítélésében, s ha nem vagyunk elfogultak, a fejedelem heroizálásában is észrevesszük szemléletformáló jelentőségét. A Cinka Panna személyéről keletkezett népies szemléletű történetek pedig kifejezetten irodalmi áttételek útján keletkeztek.

Ennek ellenére többek között éppen az az új gyűjtések tanulsága, hogy az irodalmi hatás nem csupán a nyomtatott művek és a szójhagyomány viszonyában bekövetkezett változás kifejezője, hanem ugyanakkor a folklorizálódási folyamat új szakaszának elindítója. Az átvétel és befogadás e kapcsolat két lényegesen különböző fázisa. Akárhány példát hozhatnánk fel, amely minket igazol, hogy ti. a könyvben olvasott vagy éppen a történelmi hagyomány ápolását reprezentáló emlékmű indítja mondateremtő irányba a képzeletet. Két elbeszélést idézek, amely a kurucok sikeres tiszai (1703) átkelésének eseményét hirdető emlékműhöz fűződik. A számos változat közül az egyik, amelyet *Sonkád*on (Szabolcs-Szatmár m.) jegyezték föl:

„Mikor a Tiszánál folyt a szabadságharc, és menekülni kellett a Tiszán át, Rákóczi seregének nagyobbik része át tudott úszni, de sokan bele is fúltak a folyóba. Maga Rákóczi egy turul hátán jött át. A madár a csőrébe tartotta Rákóczi kardját, és úgy hozta át. A Tisza magyar oldalán szobrot is állítottak a madárnak, ahol a monda szerint leszállt Rákóczival.” (Ld. Ferenczi Imre—Molnár Mátyás: *Fordulj kedves lovam... Történeti néphagyományok Szabolcs-Szatmár megyében* — kézirát: 164.)

LINTUR, kárpátukrán folklorista adta közre a következő ruszin elbeszélést, amely magyar fordításban így szól:

Amikor Rákóczi harcolt a szabadságért, a kurucok Felsőmezőn frontot hoztak létre. Közeledett az ellenség, és akkor az egyik parancsnok elkiáltotta magát: — Sorom pú! Ettől kezdve ezt a mezőt Sorompú-nak nevezik. Sokáig harcoltak itt. Meleg nyár volt és a kurucok már nagyon eltikkadtak. Meg akarták magukat adni az ellenségnek. Akkor egy hatalmas sas vizet véve magához a folyóból, a kurucok fölé repült és meghintette őket vízzel. A katonák felfrissültek, újra támadtak és az ellenséget messze visszaűzték. De mindezt csak azért voltak képesek megtenni, mert a sas segítette őket. A sas tiszteletére azután emlékművet állítottak. (*Lintur, P.: Franc Rakoci II. v ugro-russkoj usznoj tradicii. In: Narodna Skola, II. No. 9. 188. I. Fecska közlése — Dovhoje.*)

Mondakörünk monografikus feldolgozásában feleletet keresünk arra, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc milyen nyomot hagyott a nép történeti tudatában, s mennyiben járult hozzá történetiszemlélete kialakításához. A modaalkotás titkait keresve szembe kell néznünk a történeti tények ferdítésének tendenciájával. A műköltészeti hatás és a hivatalos történetiszemlélet régebbi formája számos esetben tükröződik, de a folklorista egyik legfontosabb és speciális feladata az, hogy felderítse a nép sajátos történetírásának módszerét és rejtett indítékait, vagyis az, hogy tisztázza a népköltészet alkotásfolyamatának törvényszerűségeit. A továbbiakban erről a kérdésről szeretnék szólni.

Itthon és külföldön egyaránt hangsúlyozzák a kutatók, hogy új gyűjtések nélkül nincs garancia a konstruktív folklorikutatásra. Az is elfogadott nézet, hogy a nemzeti

mondakincs mielőbbi regisztrálására, rendszerezésére égető szükség van. Ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósításához kívánunk a magunk részéről is hozzájárulni. De bármennyire komolyan vesszük ennek a programnak a véghezvitelét, nem mondhatunk le a népmonda történeti-filológiai és alkotáslélektani vizsgálatáról, amelynek itthon is több kiváló munkása volt. Egy-egy népmonda történeti alakulásfolyamatának a földerítése sok fáradságba kerül. MARTINKO BERTALAN még a múlt században közreadott egy tanulmányt, amely a lengyel nyelvű és hagyományú szépeességi helység, Lubló nevezetes alakjához, a Gaszparekhez fűződő monda kialakulását vizsgálja. Szerencsés eset. A különböző korból származó feljegyzések alapján történeti sorrendbe tudta állítani a hagyomány variánsait, amelyekből — ha nem is kifogástalan —, de meggyőző következtetést vonhatott le. A rendelkezésünkre álló kurucmondakörben is van néhány olyan kisebb ciklus, ahol erre vállalkozhatunk. Ilyen pl. a Thököly család vagyoni emelkedéséről keletkezett monda, a zborói vár Rákóczi-tulajdonba kerülésének különös és szép története. Említhetjük a nagyenyedi fűzfa hagyományát, a trencsényi csatahelyről keletkezett szóbeli emlékek feljegyzési sorát, s nem utolsósorban a Rákóczi-felkeléssel kapcsolatba került betyárvezérek alakjáról keletkezett ciklusokat. Egykor a Rákóczi tulajdonát képező várak között is akad olyan, amely erős hatást gyakorolt a képzeletre, s a hozzá fűződő egyik-másik érdekes mondának történeti sorrendbe állítható változatait ismerjük. Itt jegyezzük meg, hogy a népköltészet és a műköltészet kapcsolatát leegyszerűsítő felfogással szemben egyik fontos érv az, hogy a 19. századi újságokban, kalendáriumokban közreadott egyazon mondának igen sokszor eltérő variánsát olvashatjuk. Arra kell gondolnunk, hogy ugyanazt a hagyományt az interpretálók változtatták meg. Ez szinte törvényszerű velejárója a műköltői beavatkozásnak. De okkal feltételezhető az is, hogy a szerzők a saját szülőföldjük hagyományát vették alapul és abból következett az eltérés. A mechanikusan átvett és unalomig ismételt mondáknál természetesen kevesebb lehetőség van a *rejtett folklorizációra*.

Nos, bármennyire rajta voltunk, hogy ezeket az *áttételes* és szempontunkból szerényebb értékű *hagyományokat* összegyűjtsük, mondakörünk *primér fázisára* nézve keveset profitálhattunk belőlük. Ha tehát a legjelentősebb és szerintünk már a 18. században formálódásnak indult mondaciklusok történeti alakulásfolyamatának jellemzésével akarunk megbirkózni, akkor *elsősorban a nagy területi elterjedésben felfelé került új változatok összehasonlítására támaszkodhatunk*. Desegítségül hívjuk más, történelmi vonatkozású mondakörök (pl. tatárjárás, török-uralom, huszita küzdelem stb.) tanulságát. Sok esetben éppen ezek szolgálnak történeti analógiákkal. Annál is inkább tehetjük ezt, mert ugyanaz a terület különféle történelmi hagyományt őriz, s az egyik hatása a másakra szinte természetes. A gyakori kompiláló, helyesebben adaptáló műveletet KÁLMÁNY találó kifejezésével *aktualizálásnak* szoktuk mondani. A korábbi hagyomány örökbefogadása többféleképpen történhet. Vonatkozhat egész mondára, amikor csak a színhely vagy a mondahős neve változik, gyakoribb a már ismert elbeszélő-motívumok új felhasználása, s nem utolsósorban említendő az az eset, amikor középkori vagy még korábbi hiedelem bevonása árulja el a történeti kapcsolatot.

A kuruc-korból csak nagyon gyéren ismerünk olyan adatokat, amelyek kétséget kizáróan bizonyítanák mondakörünk 18. századi kialakulását. A Rákóczi-szabadságharc emlékét őrző mondák közlése a 19. század elején indul meg. Dugonics András, Kisfaludy Sándor, Mednyánszky Alajos és mások adtak közre minket érdeklő mondákat és szólásmagyarázatokat. Kazinczy Ferenc levelei között Erdélyből származó

híradást találunk. A nemzeti hagyományápolásban és akkoriban progresszív ügynek számító nemzetébresztésben élenjáró írók és költők számos megjegyzését ismerjük, amelyből kitetszik, hogy Rákóczi küzdelmének emléke széleskörű hagyományban gyűrűzhetett már a 18. században. Konkrét mondaközlések híján e primer mondataképződési szakasz kikövetkeztetésével kísérlem meg igazolni. A következő fontos mozzanatokra hívom fel a figyelmet.

1. Számos forrásból kiolvasható, hogy a 17-18. század fordulója idején erős *háborús pszichózis* kerítette hatalmába a tömegeket. Egyik oldalon a kuruc-mozgalom újjászületését rebesgették, a másik oldalon a háborútól való félelem növelte a feszültséget. KRONFELD, M. 1915-ben megjelent munkája (*Der Krieg im Aberglauben und Volksglauben. München, 1915.*) és WEBER SAMU Századokban (1882) közzétett cikke alapján nagyjából képet alkothatunk arról, hogy milyen hiedelmek tükrözték a félelmet. A háborús jelekről szóló híresztelések száma ugrásszerűen megnőtt. Igaz, hogy Weber a 17. század elejéről, a Bocskay-küzdelmek hatására keletkezett szepességi példákat sorol fel, mindenesetre nagyon jellemzőket. Állítólag 1606. június 6-án történt a következő eset:

„Kis-Szebenben a nevezett napon, egy nemes, Rákóczy nevű asszony kenyeret sütött. A kenyér felső héjából magas dagály nőtt ki, mely katonához egészen hasonló volt. A katoná melkasa és feje páncéllal volt fedve, karjai levágva tűntek fel, a mell alatti rész azonban kígyókból állott.” (I. m. 771.)

Írók részéről is sokat idézett jóslat olvasható a kuruc korabeli löcsei kalendárium-ban. Megjövendöli a kurucok háborúját. A kurucokkal szimpatizáló jóslatok szél-tében-hosszában keringhettek a nép körében. A reménykedés érzése lappangott a szárnyrakapott régi hiedelmek mögött. Megemlíthetjük *Drabik Miklós* lednicei lelkész nevét, aki Thököly idejében szerzett hírnevet. Drabik az Úr prófétájának tartotta magát, s megjövendölte a közelgő kuruc felkelést. A Rákóczi-felkelés hanyatlásának szakaszát pedig a hős bukását és bujdosó sorsát jellemző hiedelmek népszerűsödése jellemzi. A fegyverek elnémulása után még hosszú ideig jelentkezett a kuruc-idők visszatérését dédelgetők reménykedése, Rákóczi ígéretének emlegetése.

2. A mondataképződés szempontjából még tanulságosabb a *sebezhetetlen hős* hiedelmének nagy népszerűsége. A felkelés éveiben egész sor kuruc vezérről híresztelték, hogy a kard nem fogja, a golyó nem járja. Különösen Bottyán Jánost (Vak Bottyánt) tüntették ki ezzel a tulajdonsággal. A történeti feljegyzések erre nézve szűkszavúak, annál beszédesebb lehetett a szájhagyomány. A szóbeli költészetben idővel egyre határozottabb epikus megformálásban jelentkezett a sebezhetetlenség motívuma.

Az új feljegyzések félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a szájhagyományban kristályosodó, koncentráló folyamat indult meg, amelynek az lett az eredménye, hogy egyfelől Rákóczi alakja emelkedett ki messze magasan a többi népszerű kuruc vezér közül, másfelől jellemző tendencia, hogy a betyár vonásával felruházott népi hősök lesznek Rákóczi mondabeli társai. Gyakori, hogy Rákóczit betyárvezérként szerepeltetik. Az abaúj-zempléni és szabolcs-szatmári ilyen nemű népmondák rokonait a szlovákság és a szlovákiai magyarság körében is megtaláltuk, a hasonlóság azonban még szembetűnőbb a kárpátukrán feljegyzésekkel. A Rákóczi vezéreinek tartott és a betyár alakjára mintázott hősökről több elbeszélést ismerünk. Ezek elmondják, hogy a golyó nem fogta őket és csak árulás okozhatta vesztüket. 1958-ban Ámri Lajos mesemondó beszélt el nekem *Szamosszegen* (Szabolcs-Szatmár m.) az alábbi történetet:

„Rákóczinak vót egy Zsoldos nevű tisztje. Osztán annak vót egy szeretője, egy hercegi lány. Olyan vitéz vót ez, hogy három aranyhajsál vót a fejibe. Az egyik nyulott a jobb fülitül kifele, a másik a bal fülitül. A harmadik szál az orrára levezetön, a hajába választéknak vót. Éjjelen, mán mikor a házába vót, nem kellett neki világítani. A három hajszála fénylett neki. Az előrenézővel az egész világot látta, az ódalra nézővel az egész világ ellen védve vót. A balra néző szál jelezte neki az ellenség jöttit, a jobbról álló, mint a kód láthatatlanná tette. Nem tudtak neki ártani, mert lecsúszott róla minden golyó.

Az vót a baj, hogy szeretőjének bevallotta a három hajszálnak a politikáját. A 'hasburgi' család urai a lányt kegyetlen lefizették. Azt mondták neki, haggyad magad mellé feküdni. Úgy is csinált. Attak neki egy kis ollót, hogy a három hajszálat egyével levágja.

Amikor Zsoldos vitéz elment a szeretőjéhez, a lány levágta külön-külön a három arany haját. Akkor mentek a 'hasburgi' katonák az kisasszony ablakára. Kérdezték oszt tőle, hogy végzett-e a hajvágással. Azt mondták rá, igen. Ebből a vitéz nem tudott semmit, mert aludt. Akkor mondták neki a 'hasburgi' katonák: — Eriggy be hozzá, oszt köcsd fel. Ne lepöggy meg, mert ha legédesebben beszélsz vele, akkor beugrunk. Mikor bejelentkeztek nála, azt kérdezte a vitéz: — Hogy mertek a házamba belépni? Azt mondták rá neki: — Nem vagy mán olyan nagy legény, mint vótál. Kérdezte oszt tőlük: — Tik azt hunnen tuggyátok? — Nekünk azt az Úr álmunkba megjelentette. Akkor Zsoldos vitéz a három aranyhajsál után kapott, de nem vót sehum. Mingyán tulta, hogy baj van. Mondta nekik: — Ecedórnak köszönhetitek, hogy most mán fogolynak ejtettetek.

Így oszt fogságba került Zsoldos vitéz, el is pusztították. Nem vót azután segiccsége Rákóczinak. Így oszt el kellett bukni Rákóczinak is.” (Ethn. 1960: 401—2.)

Két és fél évszázad nagy idő, a bemutatott történeteket pedig a közelmúltban mondták el. A korábbi adatok hiányoznak, így fölmerülhet a gyanú, hogy a sebezhetetlen hős képzete csak újabban kapcsolódott Rákóczi személyéhez. Ha figyelembe vesszük, hogy mind az árulás, mind pedig a csodálatos védettség mondakörünk tipikus alkotóeleme, s ráadásul elég nagy területen elterjedt, akkor számolnunk kell a hosszabb mondaalkotó folyamattal. A feljegyzések hiánya még nem feltétlen negatív bizonyíték. Ez a sajátos mondatípus is több nemzedék alakító-formáló munkájának eredménye, amelyet elsősorban a betyár-mondakör analógiái erősítenek meg.

Történeti tény, hogy Rákóczi szabadságharcával analóg 18. századi betyárvezér is kapcsolatba került: szlovák részről Jánošík, román oldalról Pintye Gregor. A róluk szóló mondákban jeles helyet foglal el a fentebbi hagyomány. A golyó nem fogta őket és női árulásnak estek áldozatul. Máramaros (Nagybánya) vidékéről származik a következő feljegyzés:

„Pintyét egy golyó sem fogta, csak 3 ezüst golyóval, 3 magszettel és tavszi csikónak 3 patkószegével lehetett őt megsebesíteni. Ezen varázst Pintye Gregor kedvese a bányászoknak fölfedezte, kik őt, midőn egyszer Nagybányán volt, lesből megtámadták s megsebesítvén foglyul ejtették.” (Siegmeß K.: *Máramarosi úti vázlatok. M. Kárpátgyesület Évk. 1885: 111.*)

Rákócziról mondták el 1962-ben *Tiborszálláson* (Szabolcs-Szatmár m.) ezt a rövid jellemzést:

„A labancok üldözték Rákóczi Ferencet, de ha lőttek rá, nem találta el a golyó. Volt egy lánya, az beleszeretett egy labancba, és elárulta, hogy lehet megölni az apját. Kilenc féle magot kell összekeverni, és az találta el Rákóczit. Az apja elátkozta a lányát. Állítólag az alagút közepén van egy lány-szobor, az a Rákóczi lányát ábrázolja...” (Ferenczi—Molnár: i. m. 196.)

MATUNÁK MIHÁLY századeleji cikkében (Ethn. 1908: 302.) Jánošíkról említi azt a néphagyományt, hogy midőn üldözték és lövöldöztek rá, az ólomgolyók visszapattogtak róla. Végül ezüst kabátgombbal lőtték le a híres betyárvezért.

Más analógiát is figyelembe vehetünk. Rákóczinak pl. három aranyhajszálaban volt a mágikus ereje, amelyet az abaúj-zempléni egyik monda (Ethn. 1960: 404.) szerint leánya miatt vesztett el a fejedelem. A gömöri származású Gecse Mártontól

1960 őszén UJVÁRY ZOLTÁN jegyezt fel egy hosszabb történetet (Ethn. 1961:471—73.), amelyben arról esik szó, hogy Jánošíknak (az adatközlő szerint Janovicsnak) a gatyamadzagjában volt a bűvös ereje. Elárulta szeretőjének, aki pedig végzetes sorsra juttatta. A titok birtokában a leány ellenséges kezekbe adta Jánošíkot.

BOGATYREV professzor a híres szlovák betyárról közreadott monográfiájában (*Szlovackie epicseszkie raszkazii... Moszkva, 1963. 5—6, 32—34.*) mutatott rá arra, hogy a 18. században hasonló hiedelmek kapcsolódtak ukrán, lengyel, cseh és német betyárokhoz is, akik a mondai jellemzés szerint védelmezték és segítették a szegény népet. A Rákóczihoz fűződő hasonló történeteket Bogatyrev a 18. századi keleteurópai hagyománykör szerves részének tekinti.

3. A másik fontos történeti bizonyíték abban a hiedelemben rejlik, amely *Rákóczi visszatérését* hangsúlyozza. A kuruckor kutatói kellőképpen igazolták, hogy Rákóczi nevének milyen nagy mozgósító ereje volt a 18. században, mint ahogy később is, az 1848/49-es szabadságharc idején. A fejedelem visszatérésére tett ígéretet a ma élő idősebb adatközlők még halottak apáiktól, a múlt század első felében pedig még a fellebbezhetetlenség erejével állították, hogy a bűdosók vezére hazatér. Biharban megjegyezték azt a fát, ahol búcsút vett hű jobbágyaitól, és megígérte nekik, hogy visszatér bajukat orvosolni. Szeged környékén Kossuth személyét azonosították a száműzött Rákóczival. Az egyik szegedi alsótanyai paraszt makacsul kitartott azon nézete mellett, hogy a szabadság ügyét ismét ő vette kezébe.

A nép hiszékenységére alapozták sokat sejtető célzásait a 18. századi ál-Rákócziak, s megrázó példákat olvashatunk a ruszin jobbágyokról, akik a testi-lelki sanyargatást is elszenveték a fejedelem iránti hűségük miatt.

Abauj-Zemplén megyében a hegybe rejtőző vezér mondáját kapcsolták Rákóczihoz. A barlangban várja a hívó jelet katonáival. Amikor azt meghallják, újra csatarendbe állnak, s megindulnak az ellenséggel való leszámolásra. Nálunk és a kárpát-ukrán nép körében egyaránt tartotta magát a hiedelem, hogy különös jel mutatkozik, amikor a nagy pillanat elérkezik. A Trencsén környéki szlovák falvak lakói Rákóczi kardját emlegetik, amelyet a végzetes augusztusi napon ástak el a Hámor melletti csatamezőn. Ha a lovak patái kitapossák ezt a kardot, sorsdöntő ütközet következik. Hasonló mondát jegyeztünk fel Kelet-Szlovákia magyar községeiben.

4. Az egyik markáns mondaciklus *Rákóczi elárulásáról* szól. Különösen figyelmet érdemel az az elbeszélés-típus, amely a fejedelem leányát teszi meg árulónak. A kiindulás persze téves, de ez a monda alkotóit nem zavarja. A lány végzetes lépése miatt apja átkát vonja magára, s mindmáig ott senyved a vár alatti pincében. Sziszi-fuszi munkára kárhozódott s csak rettenhetetlen vállalkozó szabadíthatná meg reménytelen sorsától. E nemben a legszebb történetek Szatmár területéről valók. A rendelkezésünkre álló félézáznyi változat feljegyzési sorát JAKAB JÓZSEF nyitotta meg, aki az Ethnographia 1895. évfolyamában (308—9.) közölte ebben a formában:

„Csévelték hadaink az ellenséget mint őszszel szokták a gabona kévéket, hogy jó zsup legyen belőlük. Futott a labancz, a merre csak tudott. A győző sereg a majtényi sikon telepedett le, hogy áldomást igyék s kipihenje magát. A fejedelem maga mellé vévén legvitézebb hadvezéreit, bement az ecsedi lápra, hogy ott, egy száraz tisztáson mulasson egy jót, szíve szerint valót, kedves embereivel. Hej! de jaj, mi történt? A fejedelem lánya, a gyönyörű királykisasszony, — ki az erdődi várban volt, — bele szeretett egy labancz tisztbe s hogy felesége lehessen: elárulta apját. Az ellenség körülvette a fejedelmet és a vele mulatozó urakat, lassan, csendben, úgy, hogy ezek csak akkor vették észre a bajt, mikor egy ágyugolyó elvitte előlük a boros poharakat, melyekkel épen koczintani akartak.

Elfogták őket egytől egyig; vitték nehéz örökös rabságra. A menet a király-kisasszony ablakai alatt haladt el, ki ablakába kiülve nézte, mint viszik apját lánczra verve. Nemcsak nem siratta szülő-

jét, hanem kezébe véve jegyesének kiszabott fehér ingét dalolva varrni kezdett. A jó fejedelem elkeseredvén leányának árulása, de még inkább a most látottak miatt, elátkozta őt, hogy mindaddig az erdői vár földalatti pinczéjében éljen, míg a megkezdett inget meg nem varrja; — de egy esztendőben csak egyet szabad öltenie s azt is nagypénteken. Előbb csak úgy szabadul meg, ha akad olyan legény, a ki őt megváltja.

Az apa átka megfogta a leányt, a gonosz körül vette őt abban a perczben és őrzi mind mai napig, mert még senki sem akadt, aki megváltotta volna. Pedig már sokan megpróbálták, mert a szép királylány tömérdek kincsével azé lesz, a ki megváltja. Ez azonban nem könnyű dolog, mert egy esztendőben csak egyszer lehet megpróbálni, — nagycsütörtökön, — s a vállalkozónak három kemény próbát kell kiállania. Három rettenetes alakban kell az elátkozottat megcsókolnia, s ekkor az átok megszűnik. Legelőször vadkan alakjában jelenik meg a lány; szája tajtékzik, agyairait csatogtatja, orrával és lábaival hányja a földet s rőfögre ront a jövevénynek. Nem kell tőle félni, mert nem bánt, csak az alakjába bujt rossz lélek ijeszt; ha a legény nem ijed meg, hanem bátran megcsókolja a csúf fenevadat, az első próbát megnyerte. De most jön még csak a java. A leányt őrző gonosz, félve, hogy elveszíti hatalmát, rettenetessé teszi az alakokat, mikben a kisasszonynak elő kell jönni. Másodszor bősüzt bivalybika alakjában jö elő; szemait forgatva, szörnyű fejét iszonyuan rázva, rohan a pusztá kézzel álló merészkedőnek. Oly retentő a jelenet, hogy e próbánál rendesen megszakad a vállalkozók szíve. Ha azonban még ezt a próbát is kiállná valaki, akkor jön a harmadik a legnehezebb. A szép lány varangyos béka alakjában jelenik meg s szörnyű nedveket fujva magából, tátogva nyujtja száját az érkezőnek.

Annyira undok ilyenkor ez alak, hogy nincs anyaszülötte, ki megcsókolná. Sokan próbálgatták már, de mind ott benn vesztek, hirmondó sem jött belőlük vissza. A szép királylány pedig csak ül, csak ül az erdői várbán. Nem vénül meg, nem halhat meg, míg az inget meg nem varrja. Szt. György éjszakáján fellobog a mellette levő sok pénz, hogy megtisztuljon s kekes lángjával új embereket csaljon az eredménytelen küzdelemre.”

E típus eddig ismert változataiból is kiderül a mondaképződés néhány titka, de ahhoz, hogy e mondakör térképét megrajzolhassuk, gyűjtést kell végeznünk Szatmár romániai oldalán.

5. Az árulásról és a *menekülésről* szóló elbeszélések számszerűségükkel bizonyítják, hogy régtől fogva szerves részét alkotják mondakörünknek. Az alagúton való menekülés és a paripa lábán eszközölt patkófordítás cselfogását előadó történetek a legelterjedtebbek. Gyakori, hogy a két menekülési formát összekapcsolják, olyanformán, hogy Rákóczi fordított patkójú lovon menekül az alagúton. Országosan ismert hagyomány mindkét cselfogás, de főképpen az Alföldön valamelyik betyár menekülésével hozzák összefüggésbe. E motívumokra is elsősorban az ország északi-keleti megyéiben gyakorolt erős vonzerőt Rákóczi. Hasonló tendencia tapasztalható a szlovákiai magyarság hagyományában, de nemkülönben a kárpátukrán területen. LINTUR, P. a 40-es években jegyzett fel mondákat Rákóczi cselfogásáról. A pataki tanárok — HARSÁNYI és GULYÁS — a beregi magyarság köréből ismerték e szájhagyományt már a század elején, s a Thaly védelmében szándékoztak publikálni.

6. Cserey Miklós 1815. január 5-én kelt levelében, amelyet Kazinczynak írt, ezeket olvashatjuk a zsidói csata színhelyéhez fűződő szóbeszédről:

„Az ütközet után a Katonaság meg futamodván, a Németségtől kergettetvén, a Köz-Nép azt emlegeti a Régiek hagyományából, hogy a Rákóczi Hadi Cassáját a Tihói Határra, az Almás Vízének — le menőleg — bal partja felől, a hól ekkor erdős hely volt, ásták volna el, több számú gödrökbe; melyeket máigis keresgélnek a Tihói Oláhok.”

Egyáltalán nem meglepő, ha a *Rákóczi kincse* és e kincs utáni kutatás később is tettekre sarkallta a fantáziadús és vállalkozó szellemű embereket. 1964-ben Borsiban emlegettek nekem egy hóbortos embert, aki fáradhatatlanul kutatott a fejedelem kincse után. Egész változatsort alkotott a mondateremtő képzelet, s ma már világosan áll előttünk, hogy az idők folyamán különböző típusú kincstörténeteket kapcsoltak Rákóczi személyéhez. Az egyik adatközlő pl. azt mondotta el, hogy Rákóczi meg-

vakíttatta azokat, akik a kincset elrejtették, hogy ne találhassák meg a helyét. Mások szerint arany ökröcskék húzzák a föld alatt az arany szekeret (vagy aranyekét), a Rákóczi kincset. Amikor valaki megpróbál a kincs közelébe jutni, felsül, mert az ökröcskék nagy morajlással tovahaladnak. Az ismert pataki anekdota a várból az aranyakat lopkodó csókáról szól, s elterjedt az a verzió, hogy a pásztor kutyája vagy jószágja irányítja a figyelmet a hegyben vagy dombban rejlő kincsre. Trencsén környékén Rákóczi földbe ástott hintójáról keletkezett hagyomány.

Magyar Simplicissimus jóvoltából módunkban van megfigyelni, hogy milyen szívos életű a kincshagyomány, s hogy idők folyamán hogyan cserélődik fel a tulajdonosok neve, személye. 1683-ban megjelent könyvében leírja, hogy II. Rákóczi György a menekülése alkalmával „...egész kincstárát megmentette. Ez pénznek vert aranyból állott és tizenkét bivalybőrbe bevarrva egy boltozott helyiségben őrizték. Még idejében a saját birtokán fekvő Patakra mentette...” (Ld. 1956-os kiadás: 249.) A kislétai (Szabolcs-Szatmár m.) Nagy Albertné 78 éves asszony 1961-ben így emlékezett a Rákóczi kincs hollétéről:

„II. Rákóczi Ferenc kincsének egy részét akkor találták meg, mikor bevették az ecsedi várat. A *Körtéfa-hegy* mellett volt egy kút, és abba volt elrejtve egy bivalybőr arany. A megtalált kincset Károlyi és a németek egymás között elosztották. A többi kincse a kastély alatt lévő pincében volt. Sokáig kutatták az alagútban, de eredménytelenül, mert az alagutat többnyire víz borítja és be van omolva.” (Ferenczi—Molnár: i. m. 375.)

Képletesen szólva II. Rákóczi Ferenc nemcsak ősei vagyonát örökölte, hanem a kincshez fűződő hagyományt is.

7. A kincshagyományhoz hasonlóan tipikus eset az is, amit a máramarosi *Bócár* nevű forrás mondájával kapcsolatban tapasztalunk. A század elején az ottani helyi újságok több ízben utaltak arra, hogy a forrás keletkezését tévesen hozza összefüggésbe a nép II. Rákóczi Ferenc nevével. A kút nevének második felében a cár szó rejlik. Ez a cár pedig nem más, mint II. Rákóczi György, aki lengyel hadjárata idején ezen a vidéken haladt keresztül. Minthogy a nagyszámú emlékhely-típusú mondák — pl. fák, halmok, építmények — esetében ugyanezt a tendenciát tapasztalhatjuk, érdemes idézni a Máramaros c. lap 1906. okt. 21-i számában megjelent cikk szerzőjének helyénvaló, de a szájhagyomány logikája szerint meddő érvelését. Ezt írja: — II. Rákóczi György lengyel hadjárata idején útját a Talabor völgyében, Kövesligeten, Alsószinevéren, Ökörmezőn, Hidegpatakon át vette. — „Ez a fejedelem volt a bóczárai Rákóczi forrásnál, azt a felíratot tehát, amely ott a II. Rákóczi Ferenc fejedelem pihenését örökíti meg, mint tévedésen alapulót ki kell javítani. A verchovinai nép ma is őrzi e hadjárat emlékét s a hidegpatakiak megtudják mutatni az utat, a melyen valamikor egy csár átvonult.”

De mit szólna a cikk szerzője, ha olvashatná azt a mondát, amelyet LINTUR, P. jegyzett fel (ld. i. m. 189.) *Csomolje* községben közel három évtizeddel ezelőtt. A magyar fordítás természetesen csak részben adhatja vissza az informátor Mihail Pakalics elbeszélésének szépségét. A monda így hangzik:

A német megverte Rákóczit. Akkor egy pár rusznyákkal elindult Lengyelországba. De a németek lovon mentek utána és már-már utolérték őket. Rákóczi futott előlük, egészen Bovcárig. Itt az emberek elrejtették a németek elől.

Három napig maradt a faluban. Amikor a németek elmentek, Rákóczi meg akarta hálálni segítségüket. Észrevette, hogy a faluban nincsen kút, messziről hordják a vizet. Akkor kiválasztott egy pár embert. Maga is felgyűrte a kabát ujját, és hozzákezdett a kútásához. Maga fogott hozzá a kút

falának felrakásához. Munka közben vett egy sima követ és rávéste, hogy Bovcárban járt és ő maga rakta fel a kút falát. Amikor ez megtörtént, akkor a falubeliek segítettek neki elmenekülni Lengyelországba. Az emberek pedig, annak emlékére, hogy ott járt a cár, Bovcárnak nevezték el helységüket.

Ez a kút napjainkban már tönkrement, de a kőtáblát mostanáig őrzik. Emlékezetes kő ez, mert a falujukban járt a cár.

Szebbnél szebb példákat hozhatnánk fel az erdélyi és a felvidéki területről is. Mindezek azt igazolják, hogy a feltárt nagy mondakör egyik legizgalmasabb problémája elemezni azt a folyamatot, amely a mondának a történeti eseménytől való fokozatos távolodásában érvényesül, de úgy, hogy a lényegét kifejező érzelmi kapcsolat mégis megmarad.

8. A történetiséget még kevésbé tagadhatjuk meg azoktól a *helyi-mondáktól*, amelyek csatahelyekhez, várakhoz, halmokhoz és más feltűnő természeti képződményekhez fűződnek. Szép számmal vannak a fejedelem emlékét őrző fák, források, kútak, épületek. Jócskán akad olyan hagyomány, amely haranghoz, emlékműhöz, úthoz vagy utcához kapcsolódik. A mondaközlők általában hivatkoznak a környezetre. A helyi monda esetében azonban éppen a kiemelkedő természetes vagy mesterséges pontok kapnak hangsúlyt: ezek keletkezését beszélik el vagy azt kívánják tudomásunkra hozni az adatközlők, hogy miért olyan nevezeteselek.

Különben ez a mondafajta az, amely megtanítja a gyűjtőt arra, hogy ne eleve feltételezett elbeszélés-modellek szerint közeledjen a történelmi hagyomány megismeréséhez. Helyesebb, ha a mondákat, visszaemlékezéseket és magyarázatokat egyformán meghallgatja, regisztrálja. A helyzet ugyanis az, hogy a mondaképződés törvényszerűségeit tekintve ellentmond a merev, skatulyázó szemléletnek.

Epikai szempontból a helyi mondák is különböző értékűek. A jól megformált, cselekményesített elbeszélésnek minden gyűjtő örül, de vegyük figyelembe, hogy egy-egy mondatörredék, szűkszavú közlés sokatmondó tudati maradványra utalhat, másfelől szorgalmas feljegyzésük nagyban hozzájárulhat a tájjal és a történelemmel való kapcsolat megismeréséhez. Bizonyos, hogy a mondat vizsgáló folkloristáknak még sok fejtörést fog okozni az ún. helyi mondák keletkezésének megnyugtató magyarázata. Az epikus képződmény egyik legrégebbi fajtája, s bár sokat írtak róla, jellemzésének még számos gyöngye pontja van. Ezen csak a szorgalmas gyűjtés és a fáradságos mikroelemzés segít.

9. Végül, de nem utolsó sorban hangsúlyozandó, hogy a történeti monda keletkezésének egyik fontos oka az *érzelmi reflektálás*. A hagyomány kelléktárából kölcsönzött bármilyen ósdi köntös elsősorban arra szolgál, hogy az ember kifejezze titkos és reménylett vágyait, hangot adjon félelmének, vagy hogy elmondja örömét és bánatát. Többségükben egyéni sorsokról szólnak, és rendszerint kis történelmi epizódokat ragadnak meg. Mégis túlmutatnak ezeken, mert valójában a közösségi ítélet és érzelmi állásfoglalás illusztrálói. A kuruc mondakör egészéből a nemzeti méretű állásfoglalás tükröződik. De az egyes mondából is kicsendülhet a sorsfordulókban változatos kurucor eseményeinek tömeghatása. Az ausztriai betörések hatására keletkezett osztrák mondában így jut kifejezésre az egyik fél állásfoglalása. RELKOVIC DAVORKA magyar interpretációját (Ethn. 1939:64.) idézem:

„A kurucok feldúlták a pyrawarti kolostort... s kardélre hányták a szegények jölteveit, — a szerzeteseket. Sírva nézte egy anyóka, s kérdezte, ki főz majd neki levest? Isten megkönyörült rajta s haláláig egy fej nélküli szerzetes főzött számára.”

A másik oldal érzelmi reagálására bemutatom a Rákóczi vércseppei c. monda egy részletét. A szerdahelyi kastélyhoz fűződő hagyományt MÁRTONVÖLGYI LÁSZLÓ nyitrai mondagyűjtő adta közre kissé szentimentális színezéssel. A trencsényi csatavesztés utáni pillanatokot örökíti meg a hagyomány:

„Így történt, hogy a trencsényi csata estéjén fáradt, agyonhajszolt csapat lépte át az egyik kastély kapuját. Asszonyarc ijedt szemmel nézte a kis csapatot és lelkesen invitálta. — Kerüljenek beljebb kegyelmek — kiáltott, — én meg azonnal megyek vizért, hisz az első vitéz arcát egészen elborította a vér.

A menekülő csapat leszállt a lováról s belépett a tölgyfa kapun. Innen ugyan lépcső vezetett az emeletre, de a fáradt csapat bizony csak az első földszintes szobában állapodott meg. A véres arcú harcos a sarokban húzódott meg, homlokáról, arcáról sűrű cseppekben hullott a vér a szoba padlójára. Bíbor tócsa keletkezett lábánál s a meleg cseppek messze fröcsköltek szét.

— Csak nem halálos csapás érte kegyelmedet? — kiáltott a hadnagy felesége, amikor behozta a vizet. S mikor a sebesült harcos felemelte a fejét, úgy megrémült, hogy egy székben kellett megkapaszkodnia.

— A nagyságos Fejedelem! — kiáltotta rémülten — s ilyen éktelen sebbel a homlokán!

Rákóczi nem felelt. Nem érdekelte a seb, amelyet ő szenvedett, sokkal jobban fájt neki a másik seb, melyet a szabadság ügye kapott a trencsényi mezőn.

Rákóczi és kísérete megszállott Szerdahelyen, majd Vak Bottyán érkezte után lóra szállt s tovább vágatott dél felé. Amit a kis csapat visszahagyott, az a fejedelem vére volt, amely ott maradt a szoba padlóján. A háziak kétszáz éven át üvegbúra alatt tartották a véres foltokat. A nép pedig, az urak által kiszípolozott nép, mely Rákócziban megmentőjét és felszabadítóját látta, azt a mondát fűzte a vércseppekhez, hogy ezek mitsem változtak bíbor színükben és örökre megmaradnak vörösen.” (In: *Pionirok Lapja*, 1955. ápr. 15. 4.)

Az örömdetes nagy kuruc vonatkozású mondaanyag felsorolásába nem merhettem belefogni, de talán e néhány tanulság ismertetésével mondakörünk történeti kialakulásának folyamatát érzékeltetni tudtam.

SAGENKREIS DER KURUZEN-ZEIT

VON

IMRE FERENCZI

Die Kolonialpolitik der Habsburg-Dynastie bedeutete in der ungarischen Geschichte durch mehrere Jahrhunderte einen entscheidenden Faktor. Besonders nach der Zurückdrängung der türkischen Herrschaft in Europa (nach 1683) wurde die Macht Wiens über Ungarn vollständig. Die Hauptcharakteristiken dieser Herrschaft waren: Beseitigung der nationalen Souveränität, wirtschaftliche Ausbeutung und Verfolgung der protestantischen Konfession. Das erste Mal griffen die Ungarn unter Leitung des siebenbürgischen Fürsten, Imre Thököly, zu Waffen. *Kuruzen* wurden genannt, die sich ihm angeschlossen haben, und *Labanzen*, die den Österreichern treu geblieben sind. Thökölys Aufstand stützte sich auf ein Bündnis mit der Türkei. Sein schneller Erfolg dauerte aber nur kurze Zeit. Wegen der nationalen, wirtschaftlichen und konfessionellen Unterdrückung flammte ein neuer Freiheitskampf auf (1703—1711), dessen Führer Franz Rákóczi II., ein ungarischer Magnat und Fürst von Siebenbürgen war. Der erfolgreiche Kampf dauerte mehrere Jahre lang, aber nach einem Rückfall im Jahre 1708 legten die Kuruzen 1711 die Waffen ab. Franz Rákóczi II. und seine treuen Anhänger gingen auf die Friedensbedingungen des Gegners nicht ein. Sie verliessen das Land und starben in der Emigration.

Dieser Kampf hinterliess tiefe Spuren sowohl in den Erinnerungen der ungarischen Volksmassen als auch in den von den Nationalitäten (Slowaken, Russinen und Rumänen), die sich Rákóczi angeschlossen haben. Auf dem von den Karpaten umgrenzten Gebiet entstand über den Kampf der Kuruzen ein Kreis von Überlieferungen, ein Sagenkreis. Der Verfasser sammelt und registriert seit andert-halb Jahrzehnten die Volkssagen und andere mündliche Überlieferungen, die in der Zeit der Kämpfe der Kuruzen entstanden sind. Wobei er auch die österreichischen, mährischen, zipser-deutschen und

siebenbürgisch-sächsischen Volkssagen berücksichtigt, die ansonsten über kuruzenfeindliche Gefühle zeugen. Der Verfasser gründet seine monographische Bearbeitung in erster Linie auf Volkssagen, die er seit 1958 gesammelt hat, aber er verwendet gleichzeitig auch die früher herausgegebenen ungarischen und von den benachbarten Völkern stammenden Aufzeichnungen, die in einer bedeutenden Anzahl auffindbar sind. Auch von Schriftstellern wurden zahlreiche Geschichten über die Kuruzen-Zeit bearbeitet. Dieser Stoff wird vom Verfasser nur aus dem Gesichtspunkt ausgewertet, ob er und inwieweit er sich auf die Folklore stützt, und welche Auswirkungen er auf die Bildung der Sagen hatte. Aufschlussreich ist auch die anregende Wirkung des Rákóczi-Kults im 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts zur neuen Sagenbildung. Eine besondere Gruppe bilden die Erklärungen, die sich an Gegenstände und Reliquien knüpfen und das Andenken Rákóczis hüten. Volkssagen über die Kuruzen entstanden in erster Linie in den nordöstlichen Gebieten Ungarns und in den benachbarten slowakischen und karpate-ukrainischen Gebieten. Auf dieser Gegend lagen einst die Rákóczi-Güter, und der Freiheitskampf begann auf diesem Gebiet. Nach der Niederlage der Bewegung wurden die Kuruzen hierher zurückgedrängt.

Die Volkssagen berichten über Rákóczi und seine Heerführer, über ihre Kampfthaten. In der Zahl sind diejenige Sagen in Übergewicht, die über Verraten, Flucht und Emigration Rákóczis erzählen. Die charakteristischen territorialen Sagen knüpfen sich hauptsächlich an Burgen, Lagerplätze, Brunnen und Quellen, an berühmte Bäume und Gebäude. Die Überlieferungen lassen auch an zahlreiche natürliche und künstliche sagenbildende Orte erinnern. Sehr charakteristisch ist der Sagenkreis, der über Tunnel entstanden ist. Nach mündlicher Überlieferung flüchtete Rákóczi durch einen Tunnel auf seinem Pferd, das einen verkehrten Hufeisen hatte. Der Verfasser weist auch darauf hin, dass die Herausbildung des Kuruzen-Sagenkreises bereits im 18. Jahrhundert begann. Diese mündliche Dichtung lebte und entwickelte sich weiter wegen historischer und gesellschaftlicher Gründe. Heutzutage aber spielt in der Sagenbildung und in der Aufrechterhaltung der Sagen die Pflege des historischen Erbes eine besonders wichtige Rolle. Den Beginn der Sagenbildung kann man nach Vermutungen auch auf Grund der Glauben erklären, die Ende des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts entstanden sind. Das Motiv eines unverwundbaren Helden war sehr populär, und historische Quellen zeugen über die Popularität von Überlieferungen, die über einen Rückkehr der Rákóczi-Zeit berichten.

Auch das ist charakteristisch, dass die sagenhafte Figur Rákóczis durch das Volk in vielen Fällen nach den Vorstellungen, die das Volk über die ungarischen „Betyáren“ hatte, umgestaltet wurde. Der Vorgang der historischen Umgestaltung des Sagenkreises kann auf Grund des Sagenzyklus, der über den Rákóczi-Schatz entstanden ist, gut verfolgt werden. Der Volkssagenkreis über die Kuruzen spiegelt im Ganzen eine gefühlsmäßige Konfrontierung der einander gegenüberstehenden Kräfte wider.

Der Verfasser gibt über diese Fragen einen Überblick.